

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА
ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ**

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ»**

*для здобувачів вищої освіти спеціальності 053 «Психологія»
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти*

Дніпро – 2024

УДК 159.9.01
Г 69

*Схвалено Науково-методичною радою
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
(протокол № 9 від 17.04.2024 р.)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Олена КОВАЛЬЧУК, т.в.о. завідувача кафедри психології Дніпровської академії неперервної освіти, кандидат психологічних наук, доцент;

Наталя КУЧИНОВА, завідувач кафедри соціально-гуманітарної підготовки та права Західнодонбаського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом, кандидат психологічних наук, доцент.

УКЛАДАЧ:

Ольга ГОРІНА, доцент кафедри психології та педагогіки Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат економічних наук.

Г 69 Горіна О. Т. Навчально-методичні вказівки з навчальної дисципліни «Історія психології» для здоб. вищ. освіти спец. 053 «Психологія». Дніпро : ДДУВС, 2024. 42 с.

Методичні рекомендації містять необхідну інформацію для вивчення здобувачами вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» навчальної дисципліни «Історія психології» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» на кафедрі психології та педагогіки Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ.

Методичні рекомендації розроблено для здобувачів вищої освіти денної та заочної форм навчання.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ».....	8
ТЕМА 1. Методологічні основи історії психології.....	8
ТЕМА 2. Уявлення про психіку людини в первісному суспільстві.....	8
ТЕМА 3. Психологічні уявлення в Давньому Китаї та Давній Індії.....	8
ТЕМА 4. Уявлення про душу в Античній філософії.....	8
ТЕМА 5. Уявлення про душу в часи Середньовіччя (арабська філософія).....	8
ТЕМА 6. Психологія Нового часу (XVII ст.).....	8
ТЕМА 7. Розвиток психології а епоху Просвітництва.....	9
ТЕМА 8. Розвиток психології у XIX ст. (глибинна психологія).....	9
ТЕМА 9. Становлення психології як самостійної науки наприкінці XIX – початку XX ст.	9
ТЕМА 10. Становлення та розвиток біхевіоризму.....	9
ТЕМА 11. Становлення та розвиток психоаналізу.....	9
ТЕМА 12. Гештальт-психологія. Теорія польової поведінки К. Левіна.....	9
ТЕМА 13. Гуманістична психологія.....	9
ТЕМА 14. Розвиток української психології. Сучасні напрями психології.....	9
ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ.....	10
ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	22
ГЛОСАРІЙ.....	23

ПЕРЕДМОВА

Методичні рекомендації розроблені для вивчення навчальної дисципліни «**Історія психології**» здобувачами вищої освіти, що навчаються на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти, другому (магістерському) рівні вищої освіти, слухачам післядипломної освіти з напрямку підготовки 053 «Психологія», викладачам, соціальним та практичним психологам, спеціальності 053 «Психологія», на кафедрі психології та педагогіки Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ.

Навчальна дисципліна «Історія психології» вивчається здобувачами вищої освіти з метою засвоєння психологічних знань, вивчення історії виникнення та розвитку психологічної науки, основних тенденцій та концепцій наукової думки від найдавніших часів до наших днів.

Сучасна психологічна наука вивчається на основі донаукових, наукових філософсько-психологічних ідей мислителів, вітчизняних та зарубіжних науковців, які розглядали знання про психіку і світ психічних явищ у їх історичному аспекті.

Теми, які вивчаються в навчальному курсі «Історії психології», розміщено в хронологічній послідовності розвитку світогляду людини на основі засвоєння основних психологічних теорій та осмислення ідей, категорій, які використовуються в сучасній психологічній науці, розуміння студентами знань про історію зародження, розвитку теоретичних та емпіричних підходів, теорій, напрямів психології, як самостійної науки.

Для розуміння психічних процесів та станів, типологічних особливостей людини, здобувачам вищої освіти важливо усвідомити етапи історичного розвитку психологічної думки, через те, що наука розвивається під впливом потреб суспільства в якому людина здійснює психологічну діяльність і змінюється під впливом реальних явищ.

Викладання навчальної дисципліни «Історія психології» здійснюється на основі традиційних та інноваційних форм навчання: лекцій, семінарських занять, самостійної роботи (підбір літератури, інтернет-ресурсів), написання есе, тез, рефератів, які є показником пізнавальної активності студентів, засвоєння основних умінь та навичок роботи з навчальним матеріалом, підвищення якості рівня професійних знань.

Сучасна освітня діяльність у вищій школі вимагає використовувати інноваційні методи та технології професійного навчання, які будуть розвивати творчий особистісний потенціал здобувачів вищої освіти.

До таких інноваційних методик важливо вводити комп'ютерні та мультимедійні технології, оновлення змісту навчальних предметів.

Інноваційні методи та технології активізують самостійну роботу студентів через вивчення наукової літератури, історичного досвіду філософсько-психологічної думки вчених, мислителів різних епох та країн. У процесі

реформування вищої освіти, інновації в галузі освіти поділяють на: психолого-педагогічні (нововведення в навчальний, виховний, управлінський процес); науково-виробничі (комп'ютерні та мультимедійні технології); соціально-економічні (правові, юридичні та економічні нововведення).

Мета вивчення навчальної дисципліни «Історія психології» здобувачами вищої освіти, що навчаються на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти, другому (магістерському) рівні вищої освіти, слухачі післядипломної освіти з напрямку підготовки 053 «Психологія», викладачі, соціальні та практичні психологи, спеціальності 053 «Психологія», полягає у наданні здобувачам вищої освіти систематизованих знань з історії виникнення та розвитку психологічної науки, основних тенденцій та концепцій наукової думки від найдавніших часів до наших днів.

Завданнями вивчення дисципліни є ознайомлення здобувачів вищої освіти з основними періодами та етапами розвитку, становлення психологічного знання, а також з основними психологічними концепціями їх місцем в історії психології; формування у студентів уявлення про зв'язки психології з іншими науками, їх вплив на розвиток психології та реалізація історичного підходу у формуванні наукового світогляду студентів-психологів.

Процес вивчення навчальної дисципліни спрямований на формування елементів наступних компетентностей:

Інтегральна компетентність: здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері психології, що передбачають застосування основних психологічних теорій, методів та характеризуються комплексністю і невизначеністю умов.

Загальні компетентності:

ЗК2 – знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності;

ЗК4 – здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями;

ЗК11 – здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця в загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного здорового відпочинку, ведення здорового способу життя.

Спеціальні (фахові, предметні компетентності):

СК1 – здатність оперувати категоріально-понятійним апаратом психології;

СК2 – здатність до ретроспективного аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду, розуміння природи виникнення, функціонування та розвитку психічних явищ.

Програмні результати навчання:

ПРН3 – здійснювати пошук інформації з різних джерел, зокрема з використанням інформаційно-комунікаційних технологій для вирішення професійних завдань;

ПРН4 – обґрунтувати власну позицію, робити самостійні висновки за результатами власних досліджень і аналізу літературних джерел.

Пререквізити навчальної дисципліни – дисципліна вивчається на першому курсі (I та II семестрів).

Постреквізити навчальної дисципліни

Дисципліни, які будуть використовувати результати навчання дисципліни: «Диференційна психологія», «Вікова психологія», «Психодіагностика», «Експериментальна психологія», «Психологія особистості», «Теоретичні та методологічні проблеми психології» та ін.

Мета навчальної дисципліни «Історія психології»

Мета навчальної дисципліни полягає у наданні здобувачам вищої освіти систематизованих знань з історії виникнення та розвитку психологічної науки, основних тенденцій та концепцій наукової думки від найдавніших часів до наших днів.

Завданнями дисципліни є: ознайомлення здобувачів вищої освіти з основними періодами та етапами розвитку, становлення психологічного знання, а також з основними психологічними концепціями їх місцем в історії психології; формування в здобувачів вищої освіти уявлення про зв'язки психології з іншими науками, їх вплив на розвиток психології та реалізація історичного підходу в формуванні наукового світогляду здобувачів-психологів.

Формує такі компетентності за ОПІ:

Програмні компетентності, що формуються при вивченні навчальної дисципліни	
Інтегральна компетентність	Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері психології, що передбачають застосування основних психологічних теорій, методів та характеризуються комплексністю і невизначеністю умов.
Загальні компетентності (ЗК)	ЗК2 Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.
	ЗК4 Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
	ЗК11 Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку 7 предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.
Спеціальні (фахові, предметні) компетентності (СК)	СК1 Здатність оперувати категоріально-понятійним апаратом психології.
	СК2 Здатність до ретроспективного аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду розуміння природи виникнення, функціонування та розвитку психічних явищ.

Програмні результати навчання	ПРН3	Здійснювати пошук інформації з різних джерел, зокрема з використанням інформаційно-комунікаційних технологій для вирішення професійних завдань.
	ПРН4	Обґрунтовувати власну позицію, робити самостійні висновки за результатами власних досліджень і аналізу літературних джерел.

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Історія психології» здобувачі вищої освіти повинні **знати:**

- найбільш важливі явища, факти та персоналії в історії розвитку наукового та позанаукового психологічного знання;
- внесок відомих психологів і філософів у розвиток психології;
- історію наукових шкіл і напрямків психології.

Здобувачі вищої освіти повинні **вміти:**

- застосовувати елементи історико-порівняльного дослідження, методи біографічного, тематичного, категоріально-понятійного та логіко-структурного аналізу життєвого шляху вчених та їх наукової спадщини;
- здійснювати історичну реконструкцію генезису наукових ідей і теорій, виявляти наступні зв'язки в розробці психологічних проблем,
- об'єктивно оцінювати та сприймати погляди різних авторів на розуміння психологічних проблем.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ»

ТЕМА 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІСТОРІЇ ПСИХОЛОГІЇ

Історія психології як наука. Предмет, об'єкт, принципи та методи історії психології. Періодизація історії психології. Принцип єдності логічного та історичного. Принцип системності. Принцип детермінізму. Принцип розвитку. Фактори розвитку історії психології. Матеріалістичне та ідеалістичне.

ТЕМА 2. УЯВЛЕННЯ ПРО ПСИХІКУ ЛЮДИНИ В ПЕРВІСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Первісне суспільство, картина світу. Релігійні та міфологічні системи. Міфологічні уявлення. Антропологічні міфи. Антроморфізм, зооморфізм, тотемізм. Спосіб виробництва матеріальних благ. Філософські концепції. Обряд ініціації.

ТЕМА 3. ПСИХОЛОГІЧНІ УЯВЛЕННЯ В ДАВНЬОМУ КИТАЇ ТА ДАВНІЙ ІНДІЇ

Загальна характеристика психологічних уявлень у давніх культурах. Держава Інь. Давні тексти китайської культури. Філософські уявлення китайців про світ. Природа людини у баченні китайських філософів. Конфуціанство та даосизм. Поняття «Я». Уявлення про душу у Давній Індії. «Веди». Упанішад. Питання про пізнання.

ТЕМА 4. УЯВЛЕННЯ ПРО ДУШУ В АНТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Роль античності у розвитку цивілізації. Уявлення про душу досократиків. Психологічні концепції класичного періоду. Уявлення про душу в епоху еллінізму. Вчення давньогрецьких та давньоримських лікарів. Підсумки розвитку психології у давніх культурах і античності.

ТЕМА 5. УЯВЛЕННЯ ПРО ДУШУ ЗА ЧАСИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (АРАБСЬКА ФІЛОСОФІЯ)

Загальна характеристика періоду. Уявлення про душу в середньовічній арабській філософії. Поява терміну «Середньовіччя». Століття темряви. Епоха Відродження. Великі географічні відкриття. Виникнення світових релігій. Теологічне світобачення. Діяльність Магомета. Субстанція душі. Абу Алі Ібн Сіна. «Канон лікарської науки». Суфізми.

ТЕМА 6. ПСИХОЛОГІЯ НОВОГО ЧАСУ (XVII СТ.)

Уявлення про душу в темні століття. Уявлення про душу в епоху Відродження. Вчення Аристотеля про душу. Томізм. Фома Аквінський. Аврелій Августин. Волонтаризм. Іоан Скот Еріугена. Вчення про причинність. Універсалії. Реалізм. Номіналізм. Роджер Бекон. Дослід та спостереження. Гуманізм. Вільям Оккам. Еразм Роттердамський. Леонардо да Вінчі. Френсіс Бекон. Емпіризм.

Раціоналізм: Декарт, Спіноза, Лейбніц. Емпіризм (сенсуалізм): Т. Гоббс, Дж. Локк. Картезіанство. «Я мислю – відповідно існую». Відкриття рефлексу. Зміна предмету психології. Рефлекторна природа. Психофізична проблема. Властивість душі. Бенедикт (Барух) Спіноза. Пантеїзм. Готфрід Вільгельм Лейбніц. Паралелізм. Монади. Епіфеноменалізм. Механічний детермінізм.

ТЕМА 7. РОЗВИТОК ПСИХОЛОГІЇ В ЕПОХУ ПРОСВІТНИЦТВА

Становлення асоціативної психології. Становлення емпіричного напрямку у французькій психології. Джордж Берклі. Теорія зорового сприйняття. Девід Юм. «Трактат про людську природу». Три парадокси емпіризму. Девід Гартлі. Класичний асоціанізм. Рефлекторна теорія.

Жульєн Офре Леметрі. Етьєн Бонно де Кондильяк. Клод Гельвецій. Дені Дідро.

ТЕМА 8. РОЗВИТОК ПСИХОЛОГІЇ У ХІХ СТ

Психологічні ідеї у німецькій філософії. Розвиток асоціативної психології в Англії. Підсумки розвитку психології у ХІХ столітті. Християн фон Вольф. Емпірична психологія. Раціональна психологія. Йоган Фрідріх Гербарт. Томас Браун. Джеймс Мілль. Джон Стюарт Мілль. Олександр Бен. Герберт Спенсер.

ТЕМА 9. СТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ ЯК САМОСТІЙНОЇ НАУКИ НАПРИКІНЦІ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Відкриття фізіології. Психофізика Фехнера. Розвиток психометрії. Фізіологічна психологія В. Вундта. Структуралізм Е. Тітченера. Дослідження пам'яті Г. Ебінгауза.

ТЕМА 10. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК БІХЕВІОРИЗМУ

Витоки біхевіоризму. Класичний біхевіоризм Дж. Уотсона. Необіхевіоризм (Е. Толмен, К. Халл, Б. Скіннер), Соціальний біхевіоризм (А. Бандура, Дж. Роттер).

ТЕМА 11. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПСИХОАНАЛІЗУ

Джерела виникнення психоаналізу. Класичний психоаналіз З. Фрейда. Індивідуальна психологія А. Адлера. Аналітична психологія К. Юнга. Неофрейдизм. Соціальний психоаналіз. Дитячий психоаналіз.

ТЕМА 12. ГЕШТАЛЬТПСИХОЛОГІЯ. ТЕОРІЯ ПОЛЯ К. ЛЕВІНА

Джерела виникнення гештальтпсихології. Засновники гештальт-психології. Теорія поля К. Левіна. Макс Вертгеймер.

ТЕМА 13. ГУМАНІСТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Витоки гуманістичної психології. Концепція самоактуалізації А. Маслоу. Особистісно-орієнтований підхід К. Роджерса. Екзистенціалізм В. Франкла.

ТЕМА 14. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ. СУЧАСНІ НАПРЯМИ ПСИХОЛОГІЇ

Розвиток української психології у ХІХ – ХХ ст., психологічна наука у другій половині ХІХ ст. О. І. Введенський, Д. М. Овсянико, К. І. Куликовський, Л. Й. Петражицький). Експериментальна психологія ХІХ ст. Культурно-гуманістична психологія в Україні. Видатні вчені та їх внесок у розвиток психологічної науки ХХ ст. (Г. С. Костюк, В. А. Роменець та ін.).

ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ

ЛЕКЦІЯ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІСТОРІЇ ПСИХОЛОГІЇ

План:

1. Предмет, методи і основні етапи розвитку історії психології.
2. Головні чинники і принципи розвитку психології.

Ключові слова: психологія, методи, особистість, принципи.

Лекційне заняття:

Історія психології – це наука, яка займається розвитком уявлень про психічні явища, предмет психології та її методи. Предмет історії психології, її методи (історико-генетичний, історико-функціональний, бібліографічний, метод систематизації, метод категоріального аналізу). Завдання історії психології. Аспекти наукової діяльності (пізнавальний, комунікативний, особистісний). Основні етапи в розвитку психології. Основні чинники розвитку психології: об'єктивні (логіка розвитку психологічного знання) і суб'єктивні (соціальна ситуація розвитку науки та особливості особистості конкретного вченого). Методологічні принципи психології (детермінізм, системність, розвиток).

Принципи історії психології:

– принцип історизму – розгляд усіх наукових здобутків у їхньому історичному контексті та на тлі певних історичних подій. Існують два порушення цього принципу: презентизм (фіксація на актуальних на теперішній час теоріях і концепціях психології без вивчення специфіки їхнього виникнення та розвитку) та антикваріат (фіксація на минулому без урахування вимог сучасності);

– принцип єдності логіки та історії – розуміння взаємозв'язку внутрішньо наукових і соціокультурних причин у реальному процесі історичного розвитку науки;

– принцип систематизації – розуміння історії розвитку психологічних ідей, проблем і напрямів як багатоетапного, багатоякісного, багатовимірного і різноманітного у своїх проявах процесу, зумовленого багатовимірною системою детермінант;

– принцип періодизації та наступності – опис історичної та логічної специфіки виокремлених етапів розвитку знання в їхньому еволюційному контексті та взаємопроникненні;

– принцип розвитку – для повного й осмисленого розуміння психологічних теорій і концепцій необхідно розглядати їх у процесі розвитку;

– принцип детермінізму - кожна психологічна концепція і теорія має свої причини і свою «історію розвитку».

Питання для самоконтролю:

1. Назвати предмет, методи та завдання історії психології як науки.
2. Назвати і охарактеризувати основні етапи розвитку історії психології.
3. Пояснити принципи детермінізму, системності та розвитку.

ЛЕКЦІЯ 2. УЯВЛЕННЯ ПРО ПСИХІКУ ЛЮДИНИ В ПЕРВІСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

План:

1. Формування первісних уявлень про душу.
2. Релігійні та міфологічні пояснення картини світу (міфологічні уявлення, антропологічні міфи, тотемізм, зооморфізм).
3. Філософські концепції.

Ключові слова: релігія, міфи, антропологія, антроморфізм, тотемізм.

Лекційне заняття:

Первісне суспільство, образ світу. Релігійно-міфологічні системи. Міфологічні уявлення. Антропологічні міфи. Антропоморфізм, зооморфізм, тотемізм. Способи виробництва матеріальних благ. Філософські концепції. Обряди ініціації.

Походження первісних уявлень про душу. Походження та сутність анімізму. Примітивні форми уявлень про душу в ранні періоди історії людства. Оскільки людина не знала будови людського тіла, вона уявляла собі внутрішній стан - душу, що перебуває в тілі й залишає його при смерті. Таке пояснення природи тіла і душі називалося **анімізмом**.

Термін «анімізм» уперше запропонував німецький учений Г. Шталь, який пояснював «душу» як безособове життєве «начало», яке впливає на життєві процеси та рух тіла.

Стародавні ділили душу на два типи:

1) особиста душа – людський образ, що нагадує повітря, пару, тінь. Така душа входить у тіло і виходить із нього, може відвідувати тіла інших людей, тварин і навіть неживих речей, керувати ними, впливати на них і виступати причиною життя;

2) Фізична душа – може переходити в навколишнє середовище: Одяг, прикраси, зброя, будинок. Органи, в яких містилася фізична душа, у різних людей були різними: нирки, кров, волосся, нігті, слина, поцілунок – акт злиття душ.

Первісні народи вірили, що, одягнувши шкуру тварини, пташине пір'я або навіть маску, що зображає певну тварину, вони отримують властивості цих тварин. З анімізмом була тісно пов'язана віра в метемпсихоз (як віра у здатність душі залишати тіло та повертатися до нього) і метаморфози (віра в послідовне втілення душі в різних живих істотах і предметах).

У давнину існували вікові ініціації – система обрядів, пов'язаних із переходом юнаків і дівчат у ранг дорослих. Поза ініціацією людина залишається незрілою у свідомості громади, хоча біологічно вона вже доросла.

Питання для самоконтролю:

1. Пояснити поняття: релігія, первісні релігійні вірування (тотемізм, анімізм, магія). Походження та природа анімізму.
2. Ознайомтеся та поясніть вікові ініціації (ваше розуміння).

ЛЕКЦІЯ 3. ПСИХОЛОГІЧНІ УЯВЛЕННЯ В ДАВНЬОМУ КИТАЇ ТА ДАВНІЙ ІНДІЇ

План:

1. Психологія в Давньому Китаї.
2. Психологія самовдосконалення. Релігійні ідеї Стародавньої Індії.

Ключові слова: конфуціанство та даосизм, «Веди», Упанішади

Лекційне заняття:

Загальна характеристика психологічних концепцій у стародавніх культурах. Стан Інь. Стародавні тексти китайської культури. Філософські уявлення китайців про світ. Природа людини в поглядах китайських філософів. Конфуціанство і даосизм. Концепція «Я». Концепції душі в Стародавній Індії. «Веди». Упанішади. Питання пізнання.

У давньокитайській психології головною темою є зв'язок традиції та дії, одним з основних понять є *гуманність* (чжень) – моральний принцип, що регулює стосунки між людьми як у суспільстві, так і в сім'ї.

Гармонія між людьми, від якої залежить благополуччя суспільства, є *дао* – це першооснова буття, що безпосередньо визначає поведінку людини, її можна досягти без особливих зусиль, необхідно лише дотримуватися традиційних ритуалів і церемоній.

Китайці сповідували свою любов до людства і розкривали істинну природу людини через просвіту та самовдосконалення. Давньокитайська медицина, що розвинулася в ту далеку епоху в цілу систему наукових знань, була надзвичайно успішною. В основі традиційної китайської медицини лежала концепція людини як макрокосму, що відображає гармонію космічних сил і ритмів. У Стародавньому Китаї великий вплив на розвиток психології справило *конфуціанство* – філософсько-релігійна течія.

Давньокитайський філософ *Лао-цзи* (579-499 рр. до н. е.) висунув *теорію бездіяльності* в поєднанні з принципом Дао для досягнення миру. Відмова від змін, відмова від володіння речами, знецінення вольових зусиль, пропаганда нерухомості та повернення до дао роблять людину досконалою.

Найважливіші ідеї китайської психології – гуманність, доброта та щирість. Однак китайці не оминули увагою й такі важливі для світової психології теми, як почуття (чуттєвість, чутливість), самосвідомість, моральна поведінка, сприйняття та уява (уявлення).

Китайські мудреці також надавали великого значення почуттям, які, на їхню думку, також належать зовнішньому світу. На думку китайців, мислення завжди має виходити з серця і бути пронизане почуттями; що сильніше почуття, то ясніша свідомість.

Центральною ідеєю стародавньої Індії було самопізнання людини та її здатність до діяльності. Насамперед вона зверталася до чуттєвих якостей своєї психіки, щоб зрозуміти, як вони функціонують. Перед людиною відкривався величезний світ відчуттів. Уява доповнила обмежені можливості психофізіології органів чуття і ввела об'єктивно-чуттєвий світ у сферу максималістського бачення й переживання.

Позитивні відчуття покликали людину до себе. Вона створила своїх героїв і богів, які насамперед довгі роки перебували в стані еротичної насолоди. Психологія отримала фантастичне вираження. Метою такого **самовдосконалення** було оволодіння душею і тілом, що вимагало звернення до складних психологічних механізмів. Метою вдосконалення було злиття з вищою істотою **Брахманом**, що досягалося через важке подолання власної природи, орієнтованої на чуттєвий світ.

Центральне вчення давньоіндійської психології – оволодіння тілом і розумом для досягнення вищого рівня буття, а саме стану **нірвани**. Цей стан є значною концентрацією духовних зусиль людини в її намаганнях абстрагуватися від зовнішнього світу з його просторово-часовою безмежністю та від різноманіття психічних явищ, щоб не стати станом нірвани.

В Індії проблему душі розглядали насамперед як етичну проблему, пов'язану з правильною поведінкою, самовдосконаленням людини і досягненням блаженства. Догми про переселення душ були загальноприйнятими. У цьому полягав основний сенс релігійних вчень джайнізму і буддизму, що склалися в VI ст. Для вирішення етичних проблем обидві школи висловлювали певні погляди на духовні явища в їхньому зв'язку з фізичними явищами. **Джайнізм** розглядав тіло як джерело ув'язнення душі. **Буддизм** заперечував душу як особливу сутність: психіка – це потік неповторних моментів, станів, що змінюють один одного. Буддизм, що виник у IV столітті до н. е., справив величезний вплив на розвиток філософії та психології.

Питання для самоконтролю:

1. Опрацювати періоди розвитку знань в Давній Індії:
 - ведичний (до V ст. до н.е.);
 - класичний (брахмано-будистський) – V ст. до н.е. – X ст. н.е.;
 - посткласичний (індуїстський) – після X ст.
2. Моральні правила буденного життя Кун-Фу-Цзи за книгою про шанування батьків.
3. Пояснити категорії Гу (причина) та Аей (подібність, аналогія) за книгою Мо-Цзи (480-400 рр. до н.е.) «Канон».

ЛЕКЦІЯ 4. УЯВЛЕННЯ ПРО ДУШУ В АНТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

План:

1. Поняття про душу в ученнях Геракліта, Анаксагора, Демокріта.
2. Філософсько-психологічна система Сократа-Платона.
3. Вчення Арістотеля та Епікура про душу.
4. Психологічні погляди стоїків.

Ключові слова: Античність, еллінізм, стоїки, мілетська школа.

Лекційне заняття:

Роль античності в розвитку цивілізації. Уявлення про душу в досократиків. Психологічні концепції класичного періоду. Концепції душі в елліністичний період. Вчення давньогрецьких і давньоримських лікарів. Підсумки розвитку психології в стародавніх цивілізаціях та античності.

VII-VI століття до н. е. – період руйнування первісного суспільства і переходу до рабовласницького ладу. Радикальні зміни в суспільному укладі життя призвели до значних змін у сфері мислення. Ці зміни полягали в переході від релігійно-міфологічних уявлень про світ до зародження наукового знання.

Першими провідними центрами давньогрецької культури і науки стали міста Мілет та Ефес. Перші філософські школи також носили назви цих міст.

Зародження наукового світогляду пов'язують із Мілетською школою.

Ця школа існувала з VII по VI століття до нашої ери. Її представниками були **Фалес, Анаксимандр та Анаксімен**. Вони першими виділили психіку або душу з матеріальних явищ.

Сократ (469 - 399 рр. до н. е.) і Платон (427 - 347 рр. до н. е.) вважаються основоположниками ідеалістичного напрямку у філософії. Їхня філософсько-психологічна система найяскравіше демонструє зсув у давньогрецькій філософії від питань світобудови і натурфілософії до проблем самої людини. **Сократ** стверджував, що природа і сама людина дані Богом, і тому філософам немає потреби втручатися в його творіння. Справжня мета філософії – показати, як має жити людина, на що їй слід звертати увагу в повсякденному житті і як вона може впливати на інших. Тому пізнання людини має бути зосереджене на ній самій, на діяльності її душі.

Ідеї Сократа набули подальшого розвитку в працях його учня і наступника Платона. Згідно з Платоном, усе суще складається з трьох сторін: буття, чуттєвого світу і небуття. Буття – це світ ідей. Небуття – це матеріальний світ, який Бог створив із чотирьох елементів – води, землі, повітря і вогню. Світ чуттєвих речей – це результат проникнення буття в небуття, тому що всі конкретні речі, з одного боку, є причасниками Ідеї, оскільки вони є спотвореннями образу або тіннями Ідеї; з іншого боку, речі є причасниками Небуття або матерії, оскільки вони є результатом проникнення буття в небуття.

Вища ідея – це ідея добра. Вища ідея блага - це світова душа. Оскільки все у світі суперечливе і протилежне, Платон вводить другу світову душу – зло. Усе виникає з цих двох вищих душ. Крім них, за Платоном, є ще душі зірок, планет, людей, тварин тощо. Світова душа надає космосу руху й активності. Душі окремих тіл, живих істот, зокрема й людей, виконують аналогічну роль.

Питання для самоконтролю:

1. Вчення про душу Аристотеля.
2. Психологічні погляди стоїків.
3. Вчення Епікура про душу.

ЛЕКЦІЯ 5. УЯВЛЕННЯ ПРО ДУШУ В ЧАСИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (АРАБСЬКА ФІЛОСОФІЯ)

План:

1. Уявлення про душу в середньовічній арабській філософії.
2. Виникнення світових релігій.
3. Субстанція душі. Авіценна.

Ключові слова: Середньовіччя, епоха Відродження, теологія, субстанція душі, суфізми.

Лекційне заняття:

Загальна характеристика епохи. Уявлення про душу в середньовічній арабській філософії. Виникнення терміна «Середні віки». Епоха темряви. Епоха Відродження. Великі географічні відкриття. Виникнення світових релігій. Теологічний світогляд. Діяльність Мухаммеда. Субстанція душі. Абу Алі Ібн Сіна. «Канон медичної науки». Суфізм.

Ібн Сіна (Авіценна) (980-1037) розробив вчення про психофізіологічні функції, яке було відокремлене від філософської теорії душі. Він відстоював дві психології – наукову і метафізичну. Він проводив між ними відмінність, кажучи про два погляди на душу, що не перетинаються: **медичний** (науковий) і **філософський**. Ібн-Сіна вважав, що точка зору «шукача істини» (філософа) не є необхідною для лікаря. Відповідно до психологічних проблем Ібн-Сіна розробив своєрідну концепцію «подвійної істини» в сенсі поділу філософського та наукового знання в середовищі власне світської науки. На основі двох психологій Ібн-Сіна розробив і два вчення про душу. Вчення, що виражає точку зору лікаря, було викладено в «Каноні».

Арабський учений Ібн аль-Хайсам (Альхазен) (965-1039) досліджував закони відображення і відображення душі.

Питання для самоконтролю:

1. Пояснити етапи розвитку психології Середніх Віків виділяють (етапи апологетики, патристики та схоластики).
2. Охарактеризувати розвиток психологічних поглядів в давньоарабській науці. Проаналізувати концепції Аль-Фарабі, Ібн-Рушда, Авіценни.

ЛЕКЦІЯ 6. ПСИХОЛОГІЯ НОВОГО ЧАСУ

План:

1. Психологічні ідеї Р. Декарта та емпірична психологія в творчості Д. Локка.
2. Раціоналізм в психології.
3. Монадологічна психологія Г. Лейбніца.
4. Антропологія І. Канта.

Ключові слова: Середньовіччя, епоха Відродження, теологія, субстанція душі, суфізми.

Лекційне заняття:

Ідеї душі в Темні віки. Уявлення про душу в епоху Відродження. Вчення Аристотеля про душу. Томізм. Фома Аквінський. Аврелій Августин. Волонтаризм. Іоанн Скот Еріугена. Вчення про причинність. Універсалії. Реалізм. Номіналізм. Роджер Бекон, досвід і спостереження. Гуманізм. Вільям Оккам. Еразм Роттердамський. Леонардо да Вінчі. Френсіс Бекон, емпіризм. Раціоналізм: Декарт, Спіноза, Лейбніц. Емпіризм (сенсуалізм): Т. Гоббс, Дж. Локк. Картезіанство. «Я мислю – отже, я існую». Відкриття рефлексу. Зміна предмета психології. Природа рефлексів. Психофізична проблема. Верховенство душі. Бенедикт (Барух) Спіноза. Пантеїзм. Готфрід Вільгельм Лейбніц. Паралелізм. Монади. Епіфеноменалізм. Механічний детермінізм.

Рене Декарт (1596-1650) розглядав психіку як внутрішній світ людини за допомогою інтроспекції. Він пояснював мислення як те, що людина сприймає, відчуває, думає і розмірковує. До мислення він відносив не тільки інтелектуальні процеси (розум), а й відчуття, почуття, сприйняття – все, що усвідомлюється. Єдність душі досягалася за рахунок свідомості, в якій усі психічні явища мають рівну цінність. Знаменитий вислів Р. Декарта «Я мислю – отже, я живу» відображає погляд Декарта на існування мислячого суб'єкта. Він вважав, що несвідомих форм психічної діяльності не існує. Наявність ідеї або почуття і його реалізація у вигляді змісту думки – це одне й те саме. Адже мислення – це єдиний атрибут душі, яка завжди мислить. Коли вона перестає мислити, вона перестає існувати.

Раціоналізм у психології. Існують дві незалежні субстанції – душа і тіло. Вони не впливають одна на одну і мають різні функції: Душа – це мислення, тіло – його «продовження». Душа і свідомість тотожні, несвідомих процесів не існує. Поведінка тіла регулюється рефлексамі, які підкоряються законам механіки (механістичний детермінізм). Рефлекси можна змінити за допомогою навичок і навчання (асоціація). Душа лише частково впливає на поведінку

Сенсуалізм – «У свідомості немає нічого, чого не було б у відчуттях», заперечує вроджені ідеї («чиста дошка»). Велике значення надається освіті. Джерелом знань є чуттєвий досвід людини. Розрізняють зовнішній досвід, що ґрунтується на сенсорних враженнях (знання про навколишнє середовище), і внутрішній досвід, що є результатом рефлексії (знання про себе, про процеси свідомості). Розрізняють первинні, вторинні та третинні властивості об'єктів. На відміну від внутрішнього світу, зовнішній світ може бути пізнаний лише частково. У пізнавальній діяльності розрізняють три види знань:

- 1) інтуїтивне знання (найбільш імовірне);
- 2) візуальне знання (досить надійне);
- 3) сенсорне знання (найменш надійне). Було введено термін «асоціація» – поєднання думок, не пов'язаних між собою і незалежних одна від одної (Локк).

Вчення Б. Спінози. Бенедикт (Барух) Спіноза (1632-1677) у своїй праці «Етика» пояснює, що *інтуїція* - вищий інструмент пізнання. Це свого роду саморефлексія, шматочок світу, людська форма існування, насамперед емоційна, яка охоплює кілька рівнів розуміння світу, від несвідомого до свідомого.

ЛЕКЦІЯ 7. РОЗВИТОК ПСИХОЛОГІЇ В ЕПОХУ ПРОСВІТНИЦТВА

План:

1. Становлення асоціативної психології.
2. Становлення емпіричного напрямку в французькій психології.
3. Класичний асоціанізм. Рефлекторна теорія.

Ключові слова: Середньовіччя, епоха Відродження, теологія, субстанція душі, суфізми.

Лекційне заняття:

Виникнення асоціативної психології. Зародження емпіричного напрямку у французькій психології. Джордж Берклі. Теорія зорового сприйняття. Девід Юм. «Трактат про людську природу». Три парадокси емпіризму. Девід Гартлі. Класичний асоціанізм. Теорія відображення. Жюльєн Офре Леметрі. Етьєн Бонно де Кондильяк. Клод Гельвецій. Дені Дідро.

Асоціативна **психологія (асоціанізм)** – один з основних напрямів ідеологічної психологічної думки, що пояснює динаміку психічних процесів через принцип асоціації. Постулати асоціанізму вперше були сформульовані Арістотелем (384-322 рр. до н. е.), який обстоював ідею про те, що образи, які виникають без очевидної зовнішньої причини, є продуктом асоціації.

У XVII ст. цю ідею зміцнило механо-детерміністське вчення про психіку, представниками якого були французький філософ Р. Декарт (1596-1650), англійські філософи Т. Гоббс (1588-1679) і Дж. Локк (1632-1704), нідерландський філософ Б. Спіноза (1632-1677) та ін.

Прихильники цього вчення порівнювали організм із машиною, яка запам'ятовує себе за слідами зовнішніх впливів, тож відновлення одного з цих слідів автоматично призводить до появи іншого. У XVIII столітті принцип асоціації ідей було поширено на всю ментальну сферу, але інтерпретовано принципово інакше: Англійський та ірландський філософ Дж. Берклі (1685-1753) і англійський філософ Д. Г'юм (1711-1776) розглядали його як асоціацію явищ у свідомості суб'єкта, а англійський лікар і філософ Д. Гартлі (1705-1757) створив систему матеріалістичного асоціанізму. Він поширив принцип асоціації на пояснення всіх без винятку психічних процесів і розглядав їх як тіні мозкових процесів (коливань), вирішуючи психофізичну проблему в термінах паралелізму. Відповідно до своєї наукової установки Гартлі побудував модель свідомості, що нагадує фізичні моделі І. Ньютона, на основі принципу елементаризму.

У 80-90-ті роки XIX століття було проведено численні дослідження умов виникнення та актуалізації асоціацій (німецький психолог Г. Еббінгауз (1850-1909), фізіолог І. Мюллер (1801-1858) і т.д.).

Водночас було продемонстровано межі механістичної інтерпретації асоціації. Детерміністські елементи асоціанізму в зміненому вигляді були запозичені з теорії умовних рефлексів І. П. Павлова і – з інших методологічних причин – з американського біхевіоризму. Вивчення асоціацій з метою розкриття особливостей різних психічних процесів використовується і в сучасній психології.

Питання для самоконтролю:

1. Криза асоціанізму (описати) А. Бен, Г. Спенсер.
2. Принципи асоціанізму Ф. Герберта.

ЛЕКЦІЯ 8. РОЗВИТОК ПСИХОЛОГІЇ У XIX СТОЛІТТЯ

План:

1. Психологічні ідеї в німецькій філософії.
2. Емпірична психологія.
3. Раціональна психологія.

Ключові слова: емпіризм, раціоналізм, інтроспекція

Психологічні ідеї у німецькій філософії. Розвиток асоціативної психології в Англії. Підсумки розвитку психології у XIX столітті. Християн фон Вольф. Емпірична психологія. Раціональна психологія. Йоган Фрідріх Гербарт. Томас Браун. Джеймс Мілль. Джон Стюарт Мілль. Олександр Бен. Герберт Спенсер.

Лекційне заняття:

Загальна характеристика психології XIX століття. Перша половина дев'ятнадцятого століття характеризується розвитком психологічних ідей у рамках філософії. Як і в попередньому столітті, на перший план виходить асоціативна психологія, а її предмет – свідомість – визнається багатьма вченими. У класичних теоріях асоціанізму (Т. Браун, Дж. Мілль), що виникли на початку XIX століття, зміст свідомості розглядався як комплекс відчуттів і сприйняття, об'єднаних за законами асоціацій. Однак з 1930-х років під впливом теорії позитивізму робляться спроби перегляду основних визначень предмета і методу асоціативної психології. Це призвело до появи таких оригінальних концепцій, як «ментальна хімія» Дж. С. Мілля, асоціативний еволюціонізм Г. С. Мілля, теорія творчості С. Мілля, теорія творчості С. Мілля і С. Спенсера і Спенсер. Асоціативний еволюціонізм Г. Спенсера і теорія творчих асоціацій О. Бена, теорія творчої асоціації О. Бена.

Щоб залишитися незалежною та об'єктивною (позитивною) наукою, психологія мала переглянути основні методологічні принципи дослідження і, насамперед, знайти точний і об'єктивний метод вивчення психічного життя, що не поступається методам природничих наук.

У другій половині XIX століття різні вчені (Дж. С. Мілль, Г. Спенсер, І. Ф. Гербарт, В. Вундт) запропонували свої варіанти структури психології. У наукових колах зміцнилася думка про необхідність перегляду предмета психології та пошуку нового методу. Дедалі більше вчених розуміли, що інтроспекція не може залишатися основним методом дослідження, оскільки їй бракує надійності й універсальності. Й. Кант критикував інтроспекцію і писав про неможливість її перевірки. Кант писав про неможливість перевірити її дані за допомогою математики.

О. Кант підкреслював, що абсурдно думати, ніби розум можна розділити на дві половини, одна з яких спостерігає за іншою. Не менш важливим було й те, що самоспостереження можна вважати достовірним тільки в тому разі, якщо психіка обмежена сферою свідомості. Але до середини XIX століття слідом за Лейбніцем дедалі більше вчених, особливо в Німеччині, дійшли висновку, що існують не тільки свідомі, а й несвідомі явища.

Вивчення психіки дітей і тварин також показало неможливість самоспостереження і тим самим довело, що цей метод не може бути найважливішим у психологічних дослідженнях. Тому психологію потрібно було не тільки вивчати крок за кроком,

У XX столітті з'явилося безліч наукових розробок таких методів, зокрема метод логіки, запропонований Дж. Міллем, метод проб і помилок О. Бена, метод генетичного спостереження І. М. Сеченова і, нарешті, експериментальний метод Вундта. Вундт. Wundt. С. Дарвіна, що сприяло переорієнтації психологічної науки на природничі науки. Навіть первісний зв'язок із філософією не міг допомогти психології у розв'язанні її проблем, оскільки наука, що буквально перекладається як «любов до мудрості», на той час сама перебувала в методологічній кризі й зазнавала критики з боку представників позитивізму. Водночас природничі науки (біологія, фізіологія), що активно розвивалися, дали психології інструмент у боротьбі за об'єктивність знання і сприяли розвитку експериментального підходу до психіки. Важливою і необхідною умовою для розвитку наукових концепцій було те, що самі природничі науки до середини XIX століття досягли такого рівня розвитку, що їхні результати могли бути активно взяті на озброєння іншими науковими дисциплінами. У таких галузях, як нервово-м'язова фізіологія, фізіологія органів почуттів, анатомія і фізіологія мозку, фізична оптика і акустика, астрономія і біологія, психіатрія і неврологія, було отримано результати, що дали змогу об'єктивніше підійти до вивчення психологічних явищ. Усе це стало передумовою й основою для формування експериментальних розділів психології, сприяло підвищенню об'єктивності та доказовості психологічних досліджень і перетворило психологію на самостійну царину експериментального наукового знання зі своїм предметом, методами та проблемами.

Питання для самоконтролю:

1. Криза асоціатизму (описати) А. Бен, Г. Спенсер.
2. Принципи асоціатизму Ф. Герберта.

ЛЕКЦІЯ 9. ПСИХОЛОГІЧНА ДУМКА В УКРАЇНІ В КІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

План:

1. Тракткування психічного українськими філософами та літераторами.
2. Психологічна думка М. Максимовича.
3. Психологічна думка Г. Костюк.

Лекційне заняття:

Розвиток психологічної думки в Україні в ХІХ – на початку ХХ століття має дві очевидні особливості: По-перше, цей період збігається зі становленням психології як самостійної науки, її генезією; по-друге, всі науковці, про яких ітиметься в цьому розділі, є водночас українськими та російськими.

МАКСИМОВИЧ М. О. (1804-1873). Науковець, педагог, просвітитель, дуже цікава особистість. Максимович був першим ректором університету Святого Володимира в Києві, вченим з універсальним покликанням, який дивився на людину і світ насамперед через мову, вибудовуючи науковий і водночас поетичний світогляд, у якому переважали психологічні мотиви.

Він походив зі старовинного українського дворянського роду, чимало представників якого брали активну участь у громадському, політичному та культурному житті України. Максимович здобув різнобічну університетську освіту (кілька спеціальностей). Матеріали для тритомного видання були відібрані з великого маєтку вченого. Крім природничих наук, Максимович присвятив себе проблемам етнографії (зокрема етнопсихології). Він був проникливим, глибоко мислячим психологом.

Вчений говорив, що людину піднесено над усіма земними істотами завдяки її безсмертній душі, нею вона відрізняється і тому далека від тварин, як небо від землі. Адже у тварин душа тільки жива – чуттєва й земноводна; в людині ж самим Богом натхненна, вона є сам образ Божий.

Маючи таке високе походження і подібність, душа наша успадкувала й вільну, творчу діяльність. Тому душа з необхідністю потребує виражати себе, виявляти своє внутрішнє життя. Адже і будь-яке життя в світі (за певних умов) прагне виявити себе.

Людська душа наділяється трьома основними способами виражати своє внутрішнє, особисте життя.

По-перше, вона виражає себе в образах, що мають просторове визначення. Образи ці двох видів: або вони тілесні (пластичні), що наповнюють простір речовиною своєю (за подобою буття тілесно-земного), що визначаються опуклостями і западинами, відчутними для зору та дотику; такими є твори мистецтва, що називаються різьбярство (скульптура), будівництво (архітектура); або ж образи бувають безтілесні (оптичні), тільки видимі в просторі, в яких (за подобою ефірного буття) замість речовинної маси – світло, тіні та кольори, це є картинні твори живопису.

Другий спосіб виражати душу більш таємничий, відбувається в просторі і часі тільки невидимим рухом повітря і відчувається слухом – це звуки, якими володіє музика.

Кожним з цих способів людина вже виразила багато таємниць душі своєї, однак ці способи однобічні й не можуть служити для вираження душі сповна. Тут ключ до пафосу наукових досліджень Максимовича – повнота людського існування. Так, музика своїми звуками приводить у рух найпотемніші глибини серця, звуками, яких одних тільки й хоче душа в якісь хвилини, адже часто одні лише звуки – летючі, безмежні, невидимі – можуть заспокоїть душу в сумі земного буття. Незважаючи на це, музика майже нічого не говорить нашій уяві навіть присилює її. Навпаки, живопис, різьбярство дуже впливають на уяву своїми образами, хоча залишають майже недоторканими музичні струни людської душі.

КОСТЮК Г. С. (1899-1982). Костюк та його учні обґрунтовували проблемний підхід до дослідження, проектування та побудови діяльності (зокрема навчальної та педагогічної), сформували її понятійний апарат, організували конкретні дослідження і розробки в її руслі.

Найбільш важливий напрямок – вивчення закономірностей психічного розвитку, генезису здібностей, становлення особливостей, характеристики рушійних сил, детермінант і статей цих процесів; впливи, які стимулюють творчу активність.

В лабораторії Костюка було показано і доведено, що цілеспрямоване, ретельно сплановане дослідження особливостей наочно-образного мислення дітей молодшого шкільного віку полегшує формування в них основ теоретичного мислення та наукового світогляду.

Г. С. Костюк постійно відстоював самостійність психології як науки і одночасно необхідність її тісних зв'язків із суміжними дисциплінами. Ці тези виголошувалися ним в загальному вигляді, але й пристосовувались до конкретного матеріалу, виступали як методологічна настанова, що потребує чіткого визначення в проблемах психологічних аспектів, які досліджуються, і в їх співвідношенні з іншими аспектами.

Питання для самоконтролю:

1. Психологічні погляди в художніх творах Т. Г. Шевченка.
2. Психологічні погляди в художніх творах І. Я. Франка.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Освітній ступінь **бакалавр**

Спеціальність **053 Психологія**

на 2023/2024 навчальний рік

Основні нормативні акти:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змін, внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» № 1401-VIII від 02.06.2016 р., ВВР, 2016, № 28, (ст. 532).
2. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556 VII. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
3. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
4. Етичний кодекс психолога. URL : <http://nsj.gov.ua/files>.

Рекомендована література

Основна:

1. Ковальчук О. С., Салюк М. А., Анпілова Д. В. Історія психології (Опорний конспект лекцій): ел. навч. посібник. Дніпро : ДНУ ім. О. Гончара, 2017. 496 с.
2. Ковальчук О. С., Салюк М. А., Несправа М. В. Історія психології (Структурований конспект). Дніпро, 2021. 82 с.
3. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс: навч. посібник. К. : ЦУЛ, 2019. 388 с.
4. Ільїна Н. М., Мисник С. О. Загальна психологія: теорія та практикум: навч. посібник. Суми : Університетська книга, 2017. 352 с.
5. Колобич О. П. Загальна психологія: навч.-метод. посібник. Львів, 2018. 172 с.
6. Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. (3-тє вид., перероб. і доп.). К. : ЦУЛ, 2017. 272 с.
7. Москалець В. П. Загальна психологія: підручник. К. : Ліра, 2020. 564 с.
8. Савчин М. Загальна психологія: підручник (2-ге вид., доп.). К. : ВЦ «Академія», 2018. 344 с.
9. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В. Загальна психологія: навч. посібник. К. : ЦУЛ, 2019. 296 с.

Інформаційні ресурси:

1. Психологічна бібліотека Київського Фонду сприяння розвитку психічної культури суспільства. URL : <http://www.psylib.kiev.ua>.
2. Наукова бібліотека Дніпровського національного університету ім. О. Гончара. URL : <http://library.dnu.dp.ua/>
3. Цифровий репозитарій ДНУ. URL : <http://repository.dnu.dp.ua:1100/?page=inner&f=7>.

ГЛОСАРІЙ

АКЦЕНТУАЦІЯ ХАРАКТЕРУ (від лат. *accentus* – наголос) – надмірне посилення окремих рис характеру, яке виявляється у вибірній уразливості особистості по відношенню до певних психічних впливів поруч з нормальною та навіть підвищеною стійкістю до інших.

АВІАЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ – галузь психологічної науки, яка вивчає психологічні аспекти і закономірності діяльності пілотів, штурманів, працівників наземних авіаційних служб. Мета авіаційної психології – відшукування оптимальних режимів функціонування льотних екіпажів, добір кандидатів для роботи в авіації, підвищення ефективності і безпеки роботи операторів авіаційних служб.

АНКЕТА – методичний засіб для отримання первинної соціологічної та соціально-психологічної інформації на підставі вербальної комунікації. Анкета виглядає як набір запитань, кожне з яких логічно пов'язане з центральним завданням дослідження. Складання анкети – це процес перетворення основних гіпотез дослідження у запитання.

АПАРАТУРА ПСИХОЛОГІЧНА – (від лат. *apparatus* – обладнання) – прилади, пристрої та обладнання для реєстрації та вимірювання психічних процесів, функцій та станів.

АФЕКТ – стійке, відносно короткочасне нервово-психічне порушення, емоційний стан, пов'язаний з різкою зміною важливих для суб'єкта життєвих обставин. Супроводжується різко вираженими руховими проявами і змінами у функціях внутрішніх органів, утратою вольового контролю і бурхливим виявленням емоційних переживань.

БЕСІДА – один з прийомів вивчення психіки особистості. Бесіда передбачає насамперед активність дослідника, який ставить запитання, частково відповідає на них, а частково спонукає самих досліджуваних шукати відповіді. Бесіда є також ефективним засобом спілкування людей.

БІХЕВІОРИЗМ (від англ. *behaviour* – поведінка) – напрям у психології, започаткований американським зоопсихологом Дж. Уотсоном на початку ХХ ст. Представники біхевіоризму виступали проти інтроспективної психології; замість свідомості вони оголосили предметом вивчення психології поведінку. Дж. Уотсон рекомендував такі терміни психологічного пізнання: стимул-реакція, утворення навички, інтеграція навичок, що дало підстави його опонентам охарактеризувати біхевіористську концепцію як «психологію без психіки». Раціональним у біхевіоризмі було наголошення на аналізі категорії реакції, а також прагнення поставити на експериментальні рейки вивчення поведінки, розробка часткових схем керування нею тощо. Слабкість, однобічність біхевіоризму полягала в тому, що тілесні реакції відмежовувалися від образу й мотиву. З одного боку біхевіоризм прагнув відшукати причинні засади поведінки, а з другого – саму поведінку тлумачив за принципом машиноподібності, ігнорував її суспільно-історичний характер, участь у ній свідомості тощо. На практиці біхевіоризм обіцяв завдяки маніпуляції зовнішніми стимулами виготовляти людину з будь-якими константами поведінки.

ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ – галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності психічного розвитку людини на різних вікових стадіях.

ВІЙСЬКОВА ПСИХОЛОГІЯ – галузь психологічної науки, яка вивчає об'єктивні закономірності і механізми функціонування психологічного фактора у військовій справі. Морально-психологічний дух армії, психологічна готовність солдатів і командирів, складні стосунки солдата-оператора з сучасною військовою технікою, формування високих волевих і характерологічних якостей бійця – такі актуальні проблеми військової психології.

ГЕНІАЛЬНІСТЬ – особистісна характеристика людини, найвищий ступінь її обдарованості, таланту. Геніальність людини виявляється у творчій діяльності (технічній, науковій, художній, організаційній), результати якої мають соціально-групову та вселюдську значущість.

ГЕНОТИП – сукупність спадкових структур організму (насамперед, генів). У генотипі індивіда кореняться причини спадкових захворювань психіки, а для здорових людей – витоки темпераменту, індивідуальних рис обдарованості тощо.

ГЕШТАЛЬТПСИХОЛОГІЯ (від нім. *gestalt* – образ, цілісна форма, структура, конфігурація, гр. *Ψυχή* – душа і *λόγος* – вчення) – напрям у психології, який ставить у центрі вивчення категорію образу. Гештальт розглядається як організоване ціле, властивості якого не можуть бути здобуті з властивостей його частин. Гештальтпсихологія виникла на початку ХХ ст. як реакція проти атомізму у психології. Позитивним у гештальт-психології був заклик розглядати психічне життя в його цілісності. Лідери гештальтпсихології прагнули надати психологічному пізнанню такої ж експериментальної спрямованості, як це спостерігалось у фізико-математичних науках. Тому однією із стрижневих ідей гештальтпсихології стала ідея ізоморфізму фізіологічних і психічних процесів. Келер висунув гіпотезу інсайту – раптового осяяння. Гештальтпсихологія одержала деякі позитивні результати на шляху експериментального вивчення чуттєвих образів у цілісності, динаміці, перетвореннях.

ГІПОТЕЗА – (від гр. *υποθεσις* – основа) – в психології – форма наукового припущення, при якому на основі ряду фактів роблять висновок про причинний зв'язок явищ, предметів, подій. Гіпотеза широко використовується у психологічному пізнанні, основні етапи якого: постановка проблеми, вибір об'єкта дослідження, розробка гіпотези, використання різноманітних прийомів для збирання фактичного й експериментального матеріалу, логічна й практична перевірка припущення. Гіпотеза є імовірним знанням; лише після перевірки й доведення гіпотеза може стати теорією.

ГЛИБИННА ПСИХОЛОГІЯ – напрямки психології, які в організації поведінки людини вирішальне значення надають ірраціональним потягам, тенденціям, установкам, які приховані за «поверхнею» свідомості, у глибинах індивіда. Найбільш відомі напрямки глибинної психології – фрейдизм, індивідуальна психологія А. Адлера, аналітична психологія К. Юнга, екзистенційний аналіз Л. Бінсвангера, неофрейдизм.

ГУМАНІСТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ – напрямок у психології (переважно американській), який визнає своїм головним предметом особистість, що має потяг до самоактуалізації. Гуманістична психологія протиставила себе як «третю силу» по відношенню до біхевіоризму і фрейдизму.

ДЕПРЕСІЯ – у психології афективний стан, що характеризується негативним емоційним фоном, змінами мотиваційної сфери, когнітивних уявлень і загальною пасивністю поведінки.

ДЕТЕРМІНІЗМ – (від лат. *determinare* – визначати) – закономірна й необхідна залежність психічних явищ від чинників, які їх зумовлюють.

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД – напрямок у психології, який розглядає психологію як науку про походження, функціонування та структуру психічного відображення у процесі діяльності людини.

ДИТЯЧА ПСИХОЛОГІЯ – галузь психологічної науки, що вивчає умови і рушійні сили онтогенезу людської психіки на стадії дитинства, закономірності перебігу пізнавальних, вольових, емоційних та інших психічних процесів в дитячому віці, особливості формування дитини як особистості. Дитяча психологія тісно пов'язана з педагогічною психологією, фізіологією вищої нервової діяльності і педагогікою.

ДИФЕРЕНЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ – галузь психології, що вивчає психічні відмінності між окремими індивідами та групами, зокрема види та прояви цих відмінностей, їх кількісні характеристики, причини та наслідки. Поняття диференціальна психологія протиставляється поняттю загальна психологія. Основним інструментом диференціальної психології є психологічні тести. Диференціальна психологія широко використовує також методи математичної статистики.

ДУША (гр. *ych*, лат. *anima*) – термін, яким позначають сукупність психічних явищ, свідомість окремої людини, тобто властивість високоорганізованої матерії – мозку відображати предмети дійсності у відчуттях, сприйманнях, уявленнях, судженнях. Поняття душі виникло ще в первісному суспільстві для позначення незрозумілих для людини явищ свідомості. Пізніше релігія і ідеалістична філософія зображували душу як якусь самостійну, нематеріальну і незалежну від смертного тіла безсмертну сутність, що нібито виходить від бога або «абсолютної ідеї».

ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПІДХІД – напрямок у психології, який спирається на ідеї Ч. Дарвіна та застосовує принцип природного відбору до людського життя. Представники цього напрямку вважають, що людина має уроджені видові способи поведінки, які забезпечують їй виживання й розмноження. Еволюційні психологи досліджують типові для всіх людей види поведінки й намагаються виділити ті способи поведінки, що зробили людину «царем природи».

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ – напрямок гуманістичної психології, представники якого (Р. Мей, І. Ялом, В. Франкл, Дж. Бьюдженталь) стверджують, що розвиток визначається виключно тими виборами, які робить сама людина. Спираються на положення екзистенціальної філософії про те, що існування передуює суті. Людина у кожний момент свого життя сама вирішує, чим вона буде далі й куди буде розвиватися.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ ВИКЛИКИ – основні проблеми, з якими, на думку представників екзистенціальної психології, зустрічається людина у своєму житті: 1) проблема часу, життя та смерті; 2) проблема волі, відповідальності та вибору; 3) проблема спілкування, любові та самотності; 4) проблема сенсу та безглуздості існування.

ЕКСТРАВЕРСІЯ (від лат. extra – зовні і versio – видозмінювати) – властивість людської особистості, яка виявляється у спрямованості відчуттів, переживань, інтересів до зовнішнього світу. Термін введений К. Юнгом для визначення одного з двох психічних типів: екстраверта та інтроверта. Екстраверт – це тип людської індивідуальності, орієнтований, звернений на зовні, на природне оточення та інших людей, не має нахилу до «вникнення в себе», аналізу своїх внутрішніх переживань. Зовнішні враження більшою мірою, ніж образи пам'яті й уяви, зумовлюють його дії та реакції. Екстраверсія генетично зумовлена частково природженими індивідуально-типологічними рисами (тип нервової системи). Однак вирішальним фактором у розвитку екстраверсії виступає соціальне середовище – навчання та виховання, спосіб життя й специфіка професійної діяльності.

ЕКСПЕРИМЕНТ ПСИХОЛОГІЧНИЙ – спосіб чуттєво-предметної діяльності в науці, метод пізнання психічної реальності, при якому психічні явища вивчають у спеціально створених або контрольованих дослідником умовах. Експеримент є активним прийомом емпіричного пізнання. Він набув поширення спочатку в природничих науках, а з другої половини XIX ст. почалося його систематичне використання у психології (експериментальна психологія). Здійснення експерименту спричинилося до утвердження психології як самостійної науки.

ЕКСПЕРИМЕНТ ФОРМУЮЧИЙ – метод відстежування змін у психіці дитини у процесі активного впливання дослідника на неї. Найчастіше застосовується у віковій та педагогічній психології.

ЕМОЦІЯ – психічне відображення у формі безпосереднього упередженого переживання змісту життєвих явищ і ситуацій, обумовленого відношенням їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта.

ЕМОЦІЙНЕ ВИГОРЯННЯ – вироблений особистістю механізм психологічного захисту в формі повного чи часткового виключення емоцій у відповідь на психотравмуючі впливи.

ЕМОЦІЙНА СФЕРА ОСОБИСТОСТІ – сукупність емоційних процесів, станів та властивостей особистості, які забезпечують цілісність емоційного життя людини

ЕМОЦІЙНІСТЬ – властивість людини, що характеризує зміст, якість і динаміку її емоцій і почуттів. Одна з основних складових темпераменту.

ЕТНІЧНА ПСИХОЛОГІЯ – напрям у психологічній науці, що вивчає закономірності і механізми групової психології всередині етнічних спільностей, а також у стосунках між ними (народності, нації). Окремі проблеми етнічної психології вивчаються спільно з психолінгвістикою, психологією мистецтва тощо.

ЄДНІСТЬ СВІДОМОСТІ І ДІЯЛЬНОСТІ – вихідний принцип матеріалістичної психології. Сформульований у радянській психології в 20-30-х роках ХХ ст. на ґрунті діалектичного матеріалізму. Належить до загальнопсихологічних принципів, нерозривно пов'язаний з філософським принципом єдності буття і мислення. Сутність принципу єдності свідомості і діяльності полягає насамперед у визнанні матеріальності світу і пріоритету практичної предметної діяльності людини над її психікою. Свідомість є продуктом діяльності високоорганізованої матерії – людського мозку. Свідомість (мислення) відображає навколишній світ, процеси і результати практичної діяльності суспільної людини. Діяльність без свідомості позбавлена орієнтації, рефлексивності.

ЖЕНЕВСЬКА ШКОЛА ГЕНЕТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ (від гр. *genesis* – походження) – напрямок у дослідженнях психічного розвитку дитини, який заснував Ж. П'яже. Предмет дослідження – походження та розвиток інтелекту дитини; головне завдання – дослідження механізмів пізнавальної діяльності дитини, які приховані поза зовнішньою картиною її поведінки; основний метод дослідження – клінічна бесіда.

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ – теоретичні та експериментальні дослідження найбільш загальних психологічних закономірностей, теоретичні *принципи* і *методи* психології, її основні поняття й *категоріальний апарат*.

ЗАДАТКИ – природжені анатомо-фізіологічні риси індивіда, природна передумова його розвитку. Найбільш значущою є структура нервової системи, насамперед головного мозку й органів чуття. Задатки – органічна основа здібностей та інших психічних властивостей – темпераменту, характеру тощо. Але задатки самі собою не визначають здібностей, формування яких залежить від умов життя та діяльності людини. Задатки людини різноманітні й можуть розвиватися в різних напрямках. На основі одних і тих же задатків можуть розвиватися різні здібності.

ЗДАТНІСТЬ – властивість індивіда, яка визначає його можливість, спроможність, нахил до виконання певної діяльності, наприклад, здатність до навчання, здатність до трудової діяльності (професійна придатність) тощо. Здатність зумовлюється рівнем знань, здібностей, умінь, навичок, особистісними якостями (риса характеру й темперамент, особливості емоційно-вольової сфери). Здатність опосередкована умовами діяльності та вимогами соціального оточення. Здатність не є чимось незмінним, вона розвивається, поглиблюється, диференціюється в ході практичної діяльності людини. Значну роль при цьому відіграють природні нахили людини, задатки.

ЗДІБНОСТІ – психічні властивості індивіда, які є передумовою успішного виконання певних видів діяльності. Виділяють загальні здібності, які тією чи іншою мірою виявляються в усіх видах людської діяльності (загальні розумові здібності, пам'ять, увага та ін.), і спеціальні здібності, які відповідають вужчому колу вимог конкретної діяльності (музичний слух – для музиканта, психомоторне чуття – для пілота, уява – для конструктора тощо). Успішне виконання певної діяльності передбачає своєрідне поєднання загальних і спеціальних здібностей.

ЗАКОН – формулювання певної закономірності.

ЗАКОНОМІРНІСТЬ – це об'єктивно існуючий, повторюваний причинно-наслідковий зв'язок певних явищ при їх взаємодії, який при достатньому пізнанні відображається у формулюванні закону.

ЗООПСИХОЛОГІЯ (від гр. *Zoön* – тварина, *ych* – душа і *logoV* – вчення) – галузь психології, що вивчає психіку і поведінку тварин.

ІНДИВІД (ІНДИВІДУУМ) (від лат. *individuum* – неподільне) – одиничний, фіксований, певним чином виділений предмет; окрема сутність або істота; кожний самостійно існуючий живий організм. У науках про людину і суспільство індивід – представник роду *homo sapiens*, член певної спільноти: групи, нації тощо.

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ – сукупність неповторно своєрідних рис та особливостей людини, що відрізняє її від інших людей. У роботах Б. Г. Ананьєва, Ю. Б. Гіппенрейтер, В. І. Слободчикова та Є. М. Ісаєва поняття індивідуальності набуло трохи іншого значення. Якщо термін «особистість» характеризує насамперед діяльне зображення людини в очах інших, то поняття І. відбиває внутрішню самостійну сутність людини. І. – це самовизначеність і відособленість особистості, її виделеність з-посеред інших. Таке оформлення власної унікальності та неповторності припускає усвідомлення, отрефлексованість людиною свого життя, внутрішній діалог із самою собою.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ – психологічні риси, що відрізняють одну людину від іншої. Індивідуальні відмінності демонструють міру виявлення в психічній діяльності окремого індивіда загальних психологічних закономірностей. Індивідуальні відмінності формуються на основі природжених анатомо-фізіологічних особливостей людини та впливу навколишнього соціального середовища. Своєрідність особистості визначається індивідуальними відмінностями в перебігу психічних процесів, що зумовлені основними властивостями нервової системи (нейродинамічні відмінності), в особливостях темпераменту (психодинамічні відмінності), характеру, у виявах загальних і спеціальних здібностей, психофізіологічної та соціальної активності, у змісті потреб, мотивів, спрямованості, установок і ставлення людини до себе, до інших людей, до суспільства.

ІНДИВІДУАЛЬНІ РИСИ ПСИХІКИ – значущі та стійкі психологічні риси, які визначають особистість людини й тим самим відрізняють її від іншої особистості. Індивідуальні риси психіки ґрунтуються на природжених, природних задатках та набутих психічних утвореннях (нахилах, інтересах, смаках, потребах, характерах та ін.). Індивідуальні риси психіки формуються в процесі життя людини й залежать від умов (середовища), навчання та виховання.

ІНТЕРЕС – емоційно забарвлене ставлення до навколишнього, спрямованість людини на певний об'єкт чи певну діяльність, викликану позитивним, зацікавленим ставленням до чогось, когось.

ІНТРОВЕРСІЯ (від лат. *intra* – зовні і *versio* – видозмінювати) – переважна скерованість психічних процесів людини (уваги, сприймання, мислення тощо) на її власний внутрішній світ на відміну від екстраверсії, при якій переживання особистості скеровані на зовнішній світ. Осіб, для яких характерна інтроверсія, називають інтровертами. Зумовлюється інтроверсія темпераментом, специфікою професії тощо.

ІНДИВІДУАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ – напрямок психоаналізу, який відгалужився від фрейдизму й розроблявся А. Адлером. Індивідуальна психологія виходить з того, що структура особистості (індивідуальність) дитини закладається у ранньому дитинстві (до 5 років) у вигляді особливого «стилю життя», який зумовлює весь подальший психічний розвиток.

ІНЖЕНЕРНА ПСИХОЛОГІЯ – галузь психології, яка вивчає процеси інформаційної взаємодії між людиною (колективом людей) і технічними засобами за певних умов природного і соціального середовища. Практична мета інженерної психології підвищення ефективності проектування і експлуатації систем «людина – машина».

ІНТЕРВ'Ю (від англ. *interview* – бесіда, зустріч) – спосіб отримання соціально-психологічної інформації за допомогою усного опитування.

ІНТЕРВ'Ю ДІАГНОСТИЧНЕ (від гр. *diagnosis* – розпізнавання) – метод отримання інформації про особливості особистості, що використовується на ранніх етапах психотерапії та слугує засобом встановлення тісного особистого контакту із співрозмовником.

ІНТЕРВ'Ю КЛІНІЧНЕ (від гр. *klinike* – догляд за хворим, лікування) – метод терапевтичної бесіди при наданні психологічної допомоги. У психіатрії, психоаналізі та медичній психології клінічне інтерв'ю використовується для того, щоб допомогти пацієнтові усвідомити власні внутрішні утруднення, конфлікти, приховані мотиви поведінки.

ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ – галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності становлення і розвитку психологічного пізнання в хронологічному порядку.

КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ПСИХОЛОГІЇ – система понять, в яких відображено предмет психологічної науки, її знання про психічну реальність. Психологія, як і інші науки, широко використовує філософські поняття (вони є її методологічною базою), а також створює розгалужену сітку власних понять, які поділяють на загальнопсихологічні (образ, діяльність, мотив, спілкування, особистість тощо) і часткові.

КАТЕГОРІЯ (від гр. – визначення, висловлення) – найбільш загальні поняття, які відображають закономірності та властивості явищ об'єктивної дійсності та визначають характер науково-теоретичного мислення епохи.

КОГНІТИВНА ПСИХОЛОГІЯ – один з провідних напрямків сучасної психології. Когнітивна психологія виникла у 50-60-ті рр. ХХ ст. як реакція на заперечення значення внутрішньої організації психічних процесів, яке було характерне для біхевіоризму. Когнітивна психологія стверджує вирішальну роль знання у поведінці суб'єкта і відповідає на запитання: як людина отримує знання, як вона їх зберігає, як вона ними користується.

КОНТЕНТ-АНАЛІЗ (англ. contents – зміст) – метод виявлення та оцінки специфічних характеристик текстів шляхом реєстрації певних одиниць змісту, а також систематичного замірювання частоти й обсягу згадування цих одиниць в окремих фрагментах тексту або в усій сукупності досліджуваних текстів.

КОРЕЛЯЦІЙНИЙ АНАЛІЗ (від лат. correlatio – співвідношення) – статистичний метод оцінки форми, знаку та щільності зв'язку ознак або факторів, які досліджуються.

КОСМІЧНА ПСИХОЛОГІЯ – галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності психічної діяльності людини в умовах космічних польотів. Космічна психологія виникла в 50 роки ХХ ст.; спирається на розроблені загальною психологією принципи і закономірності. Космічна психологія є інтегративною наукою: вона щільно пов'язана з авіаційною, інженерною, медичною, соціальною, педагогічною та іншими галузями психологічної науки.

КРИМІНАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ – галузь юридичної психології, яка вивчає психологічні механізми злочину і покарання за нього. Кримінальна психологія вивчає психічний стан злочинця у момент вчинення злочину, мотиви злочинної поведінки та форми її вияву з погляду небезпечності для окремих людей і всього суспільства. Кримінальна психологія широко використовує судово-психологічну експертизу, в ході якої розкриваються особливості формування зізнань допитуваної особи, мотиви вчинення злочину, виникнення злочинного задуму тощо. Кримінальна психологія спирається на здобутки психології особистості, психодіагностики, психопатології тощо.

ЛАБОРАТОРІЯ (від лат. labo – працюю) – спеціальне приміщення, обладнане приладами, апаратами, пристроями для проведення наукових досліджень. Першу експериментальну Л. з психології створив В. Вундт у 1879 р. Нині психологічні лабораторії функціонують у науково-дослідних установах, на підприємствах. Вони є основними структурними підрозділами, в яких ведуться експериментальні дослідження.

ЛОНГІТЮДНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ (від англ. longitude – довгота) – тривале та систематичне вивчення тих самих досліджуваних, яке дозволяє визначати діапазон вікової та індивідуальної мінливості фаз життєвого циклу людини.

МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ – галузь психології, що вивчає закономірності функціонування психіки в умовах виникнення і перебігу хвороб людей, а також відновлення їхнього здоров'я.

МЕЛАНХОЛІК (від гр. melas (melanos) – чорний, chole – жовч) – суб'єкт, який має один з чотирьох основних типів темпераменту, характеризується низьким рівнем психічної активності, сповільненістю рухів, стриманістю моторики й мовлення, швидкою втомлюваністю. Меланхоліка відрізняє висока емоційна чутливість, глибина та сталість емоцій при їх слабкому зовнішньому прояві, при цьому переважають негативні емоції. І. П. Павлов вважав, що у меланхоліка переважає гальмівний процес при слабкості збудження й гальмування.

МЕТОД (від гр. *meJodoV* – шлях дослідження, спосіб пізнання) – система прийомів для досягнення поставленої мети.

МЕТОДОЛОГІЯ (від гр. *meJodoV* – шлях дослідження, спосіб пізнання і *logoV* – слово) – вчення про методи пізнання і перетворення світу. Система взаємопов'язаних методів і таких, що доповнюють одне одного. Розрізняють а) часткову методологію – сукупність методів у кожній конкретній науці; б) загальну методологію – сукупність більш загальних методів (наприклад, методи загальної психології є одночасно і її методами і загальною методологією для часткових психологічних наук інженерної, соціальної, педагогічної психології); в) філософську методологію – система діалектичних методів і принципів, які є найзагальнішими і діють на всьому полі наукового пізнання, конкретизуючись і через загальнонаукову, і через часткову методологію.

НЕОБІХЕВІОРИЗМ – напрямок американської психології, який виник у 30–ті рр. ХХ ст. Поділяючи головний постулат біхевіоризму, згідно з яким предметом психології є реакції організму на стимули зовнішнього середовища, які можна об'єктивно спостерігати, необіхевіоризм доповнив його поняттям про «проміжні змінні». «Проміжні змінні» розглядалися як опосередковуюча ланка між впливом стимулу та відповідними реакціями.

НЕОФРЕЙДИЗМ – напрямок у психології, прихильники якого намагалися подолати біологізм класичного фрейдизму і ввести його основні положення у соціальний контекст.

НЕЙРОПСИХОЛОГІЯ (від гр. *neuron* – нерв, *ych* – душа і *logoV* – слово, вчення) – галузь психологічної науки, що вивчає роль різних мозкових структур у виникненні тих чи інших психічних актів. Основним методом нейропсихології на сучасному етапі є метод просторової діагностики місцевих уражень мозку і виникнення психічних розладів, що настають внаслідок цих уражень. Нейропсихологія має велике значення як для медичної практики (рання і точна діагностика локальних уражень мозку), так і для загальної теорії нервових механізмів психіки.

ОБ'ЄКТ (від лат. *objectus* – предмет) – компонент реальності, що протистоїть суб'єкту в його предметно–практичній діяльності. Об'єкт – категорія, співвідносна з категорією *суб'єкт*, їх протиставлення за межами суб'єкт–об'єктних відношень відносне. Об'єкт відтворюється в знанні на основі практично–перетворювальної взаємодії з ним суб'єкта. Об'єкт не тотожний об'єктивній реальності, матерії (безвідносній до теоретико–практичних потреб людини): ним стає тільки та дійсність, яка освоюється суб'єктом. Межі об'єкта мінливі, зумовлені обсягом і глибиною освоєння світу, збагаченням суспільного досвіду. Певний феномен реальності стає О. лише у відношеннях, зумовлених потребами і можливостями суб'єкта.

ОБДАРОВАНІСТЬ – високий рівень задатків, схильностей. Обдарованість є результатом і свідченням високого рівня інтелектуального розвитку індивіда. Існує загальна і спеціальна обдарованість. Оскільки обдарованість виявляється у конкретних психічних процесах, розрізняють моторну, сенсорну, перцептивну, інтелектуальну обдарованість тощо.

ОНТОГЕНЕЗ – індивідуальний розвиток будь-якого організму від зародження до кінця життя. Термін онтогенез ввів у науку Е. Геккель (1886). У психології та педагогіці О. – індивідуальний фізичний і психічний розвиток особи. О. здійснюється шляхом взаємопов'язаних фізичних і психічних перетворень здобутого в філогенезі людини розвитку під впливом навчання, виховання й продуктивної діяльності.

ОСОБИСТІТЬ – системна якість, яка набувається індивідом у предметній діяльності та спілкуванні й характеризує його з боку залученості до суспільних відношень.

ОСОБИСТІСНІ ТЕСТИ – категорія психологічних тестів, призначених для виявлення й оцінювання якостей темпераменту та характеру особистості. Найважливішою рисою особистісних тестів є їхня спрямованість на виявлення поведінки, типової для певної особи.

ОСОБИСТІСНО-ЦЕНТРОВАНИЙ ПІДХІД – напрямок гуманістичної психології, представники якого (А. Маслоу, К. Роджерс, Ш. Бюлер, С. Джулард) вважають, що кожна людина має здібність й прагнення до самореалізації, самоактуалізації, пошуку сенсу життя.

ОПЕРАТИВНА ПАМ'ЯТЬ – особливий вид пам'яті, функціонування якого побудовано на сполученні інформації, що надходить з довгочасної та короткочасної пам'яті при розв'язанні певного завдання.

ПАМ'ЯТЬ – закріплення, збереження та відтворення того, що відбувалося в минулому досвіді людини.

ПАМ'ЯТЬ ДОВГОСТРОКОВА – підсистема пам'яті, що забезпечує тривале – від годин до десятиліть – утримання знань, збереження умінь та навичок; для неї є характерним величезний обсяг збереженої інформації.

ПАМ'ЯТЬ КОРОТКОЧАСНА – підсистема пам'яті, яка забезпечує оперативне утримання і перетворення даних, що надходять від органів чуття та з довгострокової пам'яті.

ПАМ'ЯТЬ СЕНСОРНА (іконічна, ехоїчна) – гіпотетична система пам'яті, що забезпечує утримання протягом дуже короткого часу (звичайно менше однієї секунди) продуктів сенсорної переробки інформації, що надходить в органи чуття. Залежно від виду стимулів, розрізняють: 1) пам'ять іконічну – зір; 2) пам'ять ехоїчну – слух.

ПАРАДИГМА (гр. *paradeigma* – приклад, взірець) – теоретико-методологічна структура, що визначає спосіб порушення і розв'язання дослідницьких завдань, прийнятий певним науковим співтовариством. Наявність парадигми – методологічна основа єдності певного наукового співтовариства (школи, напряму), що значно полегшує їх професійну комунікацію. Парадигма має пріоритет перед іншими засобами регуляції наукової діяльності і поєднує логічно атомарні компоненти (закони, стандарти, правила) та сукупну наукову діяльність в єдину функціонуючу цілісність.

ПАТОПСИХОЛОГІЯ (від гр. *pathos* – біль, *psyche* – душа і *logos* – слово) – галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності виникнення і перебігу психічних захворювань. Патопсихологія тісно пов'язана з медициною і психіатрією.

ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ – галузь психології, яка вивчає закономірності психічної діяльності людських індивідів у процесах виховання, оволодіння знанням, навичками, соціальним досвідом.

ПЛОТАЖНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ – пробно-пошуковий тип дослідження, яке проводиться до основного і є його спрощеною формою.

ПЛАЦЕБО-ЕФЕКТ (від лат. placebo – одужую) – змінення у фізіологічному або психологічному стані людини, яке викликане прийомом плацебо – нешкідливого препарату, призначеного як лікарський засіб. Плацебо-ефект демонструє психотерапевтичний вплив факту приймання ліків і застосовується, коли необхідно встановити ступінь участі навіювання у лікувальній дії нового препарату.

ПОЛІТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ – галузь психологічної науки, що вивчає суспільні феномени (індивідуальні, групові, колективні тощо), зумовлені політичною діяльністю людей. Політична психологія характеризує поведінку соціальних груп і цілих народів в умовах тих чи інших політичних ситуацій або їхні дії, спрямовані на систему політичних установ та організацій суспільства.

ПОЛЬОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ – тип дослідження соціальних явищ або поведінки спільноти тварин шляхом дослідження їх у нормальних, природних умовах. Найважливіша умова польового дослідження – забезпечення такої присутності спостерігача, яка не спотворює природний перебіг процесу, що спостерігається.

ПОРІВНЯЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ – галузь психологічної науки, яка вивчає схожі і відмінні моменти в психіці тварин і людини. Порівняльна психологія аналізує явища психіки на стику біологічного і соціального.

ПСИХІКА (від гр. *psychē* – душа) – здатність мозку відображати об'єктивну дійсність у формі відчуттів, уявлень, думок та інших суб'єктивних образів об'єктивного світу. Психіка виникла і розвинулась у процесі біологічної еволюції живих істот у зв'язку з розвитком нервової системи, що регулює взаємовідношення організму з середовищем. Людська психіка – продукт не тільки біологічного, а й суспільно-історичного розвитку.

ПСИХІЧНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ЛЮДИНОЮ СВІТУ – активний цілісний процес, різноманітний за своїми формам; характеризується єдністю пізнання, переживання і прагнення, єдністю психіки і діяльності людини. Необхідною його передумовою є спрямованість активності людини на певні об'єкти, що виявляються в колі її уваги. Вищими формами психічного відображення людиною світу є уява (фантазія) і мислення, яке існує в нерозривному зв'язку з мовленням. У ході взаємодії людини з зовнішнім світом виникають також різноманітні потреби, інтереси, емоції, почуття, прагнення, в яких відбиваються життєво важливі для неї об'єкти, що стають цілями й мотивами її діяльності.

ПСИХІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ – сталі душевні якості індивіда, що утворюються в процесі його тривалої відображувальної діяльності, виховання та самовиховання. На ґрунті кожного психічного процесу може розвинути відповідна психічна властивість. Відчуття, сприймання, пам'ять, увага, почуття, мовлення, мислення, уява, воля можуть у процесі життя породити такі психічні властивості, як чутливість, сприйнятливість, пам'ятливість, уважність, емоційність, балакучість, мовчазність, вдумливість, розсудливість, фантазерство тощо. Багатий комплекс психічних властивостей породжують характер і темперамент, психічні якості людини: мужність, сміливість, працьовитість, рішучість, енергійність, запальність тощо.

ПРИКЛАДНА ПСИХОЛОГІЯ – назва, яка вживається нині для позначення галузі психологічних досліджень, орієнтованих на розв'язання конкретних психологічних проблем, що їх ставить перед людством практика (виробництво, медицина, юридичні відносини, сфера сервісу тощо).

ПРИНЦИП (від лат. – основа), у логіці – основне положення, вихідний пункт, передумова будь-якої теорії, концепції. Принцип психології – це коротко сформульована теорія психології, яка відображає її закономірності, підсумовує її попередній досвід та ставить вихідні вимоги подальшим дослідженням.

ПРИНЦИП РОЗВИТКУ або ГЕНЕТИЧНИЙ ПРИНЦИП – теоретико-методологічний принцип пізнання, який стверджує, що при переході психічних феноменів від одного рівня організації до іншого, при виникненні нових форм психічних явищ та процесів відбувається їх змінювання, яке має закономірний характер.

ПРОЄКТИВНІ МЕТОДИКИ – тестові методики, що використовуються для дослідження особистості. До найбільш застосовуваних проєктивних методик належать тест Роршаха, тематичний апперцепційний тест, тест Розенцвейга та ін. Термін «проєктивна методика» запропонований німецьким психологом Франком (1939). Найсуттєвіша ознака проєктивних методик – використання невизначених (слабоструктурних) стимулів (наприклад, багатозначних сюжетних картинок, аморфних зображень). Передбачається, що в процесі інтерпретації таких стимулів виявляються тенденції, установки, емоційні стани та інші якості особи, зокрема й несвідомі. У проєктивних методиках відповіді досліджуваних не оцінюються як «правильні» чи «помилкові»; немає обмежень у конструюванні відповідей.

ПСИХОЛОГІЯ (гр. *уsch* – душа, *logoV* – слово, вчення) – наука про закономірності виникнення і діяльності психіки у людини і вищих тварин, про психічні процеси, які є складовими компонентами діяльності та спілкування людей, поведінки тварин. Об'єктом вивчення психології є психіка як функція мозку, яка виявляється у відображенні мозком навколишнього середовища, і внутрішніх станів живої особи, її зв'язків із об'єктивним світом і взаємин у колі співтовариств.

ПСИХОЛОГ – спеціаліст у галузі психології. Людина, яка має професійні знання й уміння, виконує певну роботу в теоретичній або практичній психології. Психологів готують факультети психології або психологічні відділення вищих навчальних закладів (переважно університетів), аспірантури при науково-дослідних установах і вузах.

ПСИХОАНАЛІЗ (від гр. *psyche* – душа і *analysis* – розкладання, розчленовування) – 1) сукупність способів виявлення з метою психотерапії особливостей переживань і дій людини, що мають неусвідомлені мотиви; 2) напрямок, який створив З. Фрейд та його послідовники.

ПСИХОДІАГНОСТИКА (від гр. *psych* – душа і *diagnwsti* – здатний розпізнавати) – галузь психології, спрямована на всебічний аналіз особистості з метою розв'язання практичних завдань виявлення і подолання недоліків у її розвитку, підвищення рівня навчальної або професійної діяльності, забезпечення гармонійного піднесення здібностей та моральних якостей. Щодо змісту психодіагностики можна визначити як теорію й практику визначення психологічного діагнозу.

ПСИХОЛІНГВІСТИКА (від гр. *psych* – душа і лат. *lingua* – мова) – галузь науки на стику психології й лінгвістики, предмет якої становлять психологічні механізми функціонування лінгвістичних і паралінгвістичних засобів у мовленні.

ПСИХОЛОГ – спеціаліст у галузі психології. Людина, яка має професійні знання й уміння, виконує певну роботу в теоретичній або практичній психології. Психологів готують факультети психології або психологічні відділення вищих навчальних закладів (переважно університетів), аспірантури при науково-дослідних установах і вузах.

ПСИХОЛОГІЯ МИСТЕЦТВА – галузь психології, яка вивчає психологічні аспекти і закономірності функціонування мистецтва і мистецької діяльності. Значне місце у психології мистецтва посідає вивчення переживань, емоційної сфери героїв і сприйняття читачем або глядачем творів мистецтва.

ПСИХОЛОГІЯ ПРАЦІ – галузь психології, яка вивчає особливості видів трудової діяльності людини та підготовки її до праці. Психологія праці включає профорієнтацію (профосвіту, профконсультацію, профадаптацію), інженерну психологію, психологію НОП, трудову експертизу, має спільну теоретичну базу з психологією творчості та психологією мистецтва. У психології праці виділяють нові напрямки досліджень, а саме – психологію керівництва та управління, психологію колективної праці, психологію прийняття рішень.

ПСИХОЛОГІЯ СПОРТУ – галузь психології, яка розробляє психологічні питання спортивної діяльності та фізичної культури. До кола її проблем належать розробка діагностичних прийомів добору молоді для певних видів спорту, методів їх ефективної спортивної підготовки, психологічного підкріплення поведінки і діяльності спортсмена на різних етапах (передстартовий період, старт, фініш тощо). Психологія спорту вивчає

психологічні стани спортсмена у важких ситуаціях, під час невдач, поразок (вміння перебороти себе, виробити чільну установку на перемогу), в період злетів, встановлення рекордів. Основний зміст теоретичних і прикладних досліджень психології спорту – оптимізація спортивної діяльності.

ПСИХОЛОГІЯ ТВОРЧОСТІ – галузь психології, що вивчає діяльність людини, спрямовану на відкриття у науці, здійснення винаходу, створення нового твору в мистецтві. Психологія творчості вивчає насамперед процес творчості, творчу особистість (здібності, специфічні риси, якості творця), умови творчості (особливості середовища, в якому працює творча особа, стимули і перешкоди в творчій праці тощо), продукт творчості (його структуру та зміст, принципову і суб'єктивну новизну в продукті творчості), особливості колективної творчості.

ПСИХОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ – галузь психологічної науки, яка вивчає психологічні закономірності управлінської діяльності – роль людського і психологічного факторів в управлінні, оптимальний розподіл професійних і соціальних ролей в групі (колективі), лідерство і керівництво, процеси інтеграції і згуртованості колективу, неформальні стосунки між його членами, психологічні механізми прийняття управлінського рішення, соціально-психологічні якості керівника тощо.

ПСИХОСОМАТИКА (від гр. *уsch* – душа і *awmati* – тілесний) – галузь психології, що вивчає вплив психіки на перебіг матеріальних процесів в організмі (вегетативних, трофічних тощо), а також зворотний вплив органічних процесів на психічний тонус.

ПСИХОТЕРАПІЯ (від гр. *уsch* – душа і *Jerapeia* – лікування) – лікування за допомогою психічного впливу на хворого. Загальна (мала) психотерапія полягає у створенні сприятливих для лікування умов: вироблення у хворого правильного ставлення до призначеного лікування, оптимістичного ставлення до перебігу хвороби, запобігання факторам, які травмують психіку хворого і ускладнюють основне захворювання психогенними симптомами. Спеціальна (велика) психотерапія – ряд спеціально розроблених методів психічного впливу на хворого, спеціальний курс лікування.

Щодо методів, то розрізняють раціональну (роз'яснювальну) психотерапію: навіювання, зокрема, навіювання в гіпнозі (гіпнотерапія) та аутогенне тренування, а також низку допоміжних методів: мелотерапія (лікування музикою), імаготерапія (відтворення образу), бібліотерапія (читання спеціально підібраної літератури) тощо.

Психотерапія – важливий лікувальний засіб при неврозах, що полягає в переорієнтації особистості людини на основі дійового усвідомлення причин і процесу розвитку хвороби та перебудови ставлення хворого до факторів, які зумовили захворювання.

ПСИХОФІЗИКА – галузь психологічної науки, головним завданням якої є дослідження кількісних залежностей між фізичними характеристиками об'єктів (зокрема сигналів) зовнішнього світу та властивостями психічних образів (результатами психічного відображення цих об'єктів).

ПСИХОФІЗІОЛОГІЯ – галузь міждисциплінарних досліджень на стику психології та нейрофізіології, спрямованих на вивчення психіки у поєднанні з її нейрофізіологічним субстратом. У межах психофізіології виокремлюються: сенсорна психофізіологія (психофізіологія органів чуття), психофізіологія організації рухів, психофізіологія активності, психофізіологія пам'яті та навчання, психофізіологія мовлення, психофізіологія мотивації та емоцій, психофізіологія стресу, психофізіологія функціональних станів тощо.

РИСИ ОСОБИСТОСТІ – стійкі особливості поведінки індивіда, які повторюються у різних обставинах. Обов'язковими властивостями рис особистості є ступінь виразності їх у різних людей, трансситуативність (рис особистості виявляються в будь-якій ситуації) і потенційна вимірюваність (рис особистості доступні вимірюванню за допомогою спеціальних опитувальників і тестів).

РОЗУМОВИЙ ВІК – показник, що використовується в деяких тестах інтелекту і вказує на вік, для якого одержана досліджуваним оцінка є типовою. Використовується в деяких тестах для обчислення коефіцієнта інтелектуальності.

САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ (від лат. actualis – дійсний, справжній) – прагнення людини до найбільш повного прояву та розвитку своїх особистісних можливостей.

САМОСПОСТЕРЕЖЕННЯ – спостереження людиною внутрішнього плану власного психічного життя, яке дозволяє фіксувати його прояви (переживання, думки, почуття тощо).

САМООЦІНКА – судження людини про міру наявності у неї тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні їх з певним еталоном, зразком. Самооцінка – вияв оцінного ставлення людини до себе. Самооцінка – основний структурний компонент самосвідомості особистості.

САМОСВІДОМІСТЬ – усвідомлення людиною себе самої як особистості: своєї діяльності як члена суспільства, стосунків з іншими людьми, рис характеру, власних дій та вчинків.

СВІДОМІСТЬ – властива людині функція головного мозку, яка полягає у відображенні об'єктивних властивостей предметів і явищ навколишнього світу, процесів, що відбуваються в ньому, своїх дій, у попередньому мисленому накресленні їх і передбаченні наслідків, у регулюванні взаємовідносин людини з природою і соціальною дійсністю. Емпірично свідомість виступає як мінлива сукупність чуттєвих й розумових образів, безпосередньо постаючих перед суб'єктом в його «внутрішньому досвіді» та передуючих практичній діяльності.

СВІТОГЛЯД – інтеграція досвіду, знань і самосвідомості у ціннісну картину світу, яка зумовлює життєву орієнтацію людини, її ставлення до світу і до самої себе. Типи світогляду: міфологічний, релігійний, науково-філософський. Рівні світогляду: емоційно-чуттєвий (світовідчуття), усвідомлено-чуттєвий (світосприймання), свідомий (світорозуміння), самосвідомий (світогляд як такий).

САНГВІНІК (від лат. *sanquis* – кров) – суб'єкт, який має один з чотирьох основних типів темпераменту, характеризується високою психічною активністю, енергійністю, працездатністю, швидкістю рухів, різноманітністю й виразністю міміки, швидким темпом мовлення. І. П. Павлов вважав, що у сангвініка процеси збудження та гальмування досить сильні, врівноважені, рухливі.

СЕНСИТИВНІСТЬ – своєрідна чутливість людини. Сенситивність, входячи в структуру рис особистості, відбиває сенсорну організацію людини, перебіг у неї сенсомоторних реакцій. Найістотнішим для сенситивності є спосіб переключення, пов'язаний з пластичністю всієї нервово-психічної організації людини (Б. Г. Ананьєв). Сенситивність як підвищена в певні періоди чутливість особистості до навчального матеріалу і виховних заходів є важливою передумовою організації навчально-виховного процесу. Вона відіграє велику роль у формуванні професійних здібностей, сприйманні іншої людини, в соціальних стосунках.

СПРЯМОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ – сукупність стійких мотивів, які орієнтують діяльність особистості й відносно не залежать від наявної ситуації. Спрямованість особистості характеризується її інтересами, схильностями, переконаннями, у яких відбивається світогляд людини.

СИСТЕМНОСТІ ПРИНЦИП (від грец. *systema* – складене з частин, поєднане) – методологічний підхід до аналізу психічних явищ, при якому відповідне явище розглядається як система, яку не можна звести до суми окремих її елементів і яка має певну *структуру*, а властивості елемента визначаються його місцем у цій структурі.

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ – галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності групової, колективної та масової психології, що виявляються у спільній діяльності людей, їх поведінці, емоційних переживаннях та особливостях взаємного психологічного спілкування, а також закономірності поведінки і виникнення психічних станів індивіда в групі, колективі.

СОЦІОБІОЛОГІЯ – напрямок, який склався у США в 1975 р., наука, яка систематично досліджує біологічні основи всіх форм соціальної поведінки. На їх думку, всі форми соціальної поведінки існують, оскільки вони забезпечують передачу наступним поколінням найбільш можливої кількості генів.

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД (культурно-історичний) – засновник Л. С. Виготський, формування психіки розглядається як процес привласнення дитиною загальнокультурного досвіду.

СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ – галузь психології, яка вивчає своєрідність психічного розвитку різних категорій аномальних дітей і дорослих.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ – цілеспрямоване, спеціально організоване сприймання предметів і явищ зовнішнього світу, метод наукового пізнання. Використовується у психології для вивчення психічної реальності і її феноменів. Позитивна риса спостереження – безпосередній зв'язок з об'єктом дослідження, негативна – пасивність дослідника, який не втручається в хід процесу, що вивчається.

СТРУКТУРА – (від лат. *structura* – взаємне розташування, будова) – сукупність сталих зв'язків між компонентами об'єкта, які забезпечують його цілісність та тотожність самому собі.

ТАЛАНТ – природний хист, обдарованість, вища здатність людини до певного виду діяльності.

ТЕМПЕРАМЕНТ (від лат. *tempero* – змішую в належному співвідношенні) – індивідуально-типологічна характеристика людини та вищих тварин, що виявляється в силі, напруженості, швидкості та врівноваженості перебігу їх психічних процесів.

ТЕСТИ ПСИХОЛОГІЧНІ – (від англ. *test* – проба, випробування, іспит) – система прийомів для випробування та оцінювання окремих психічних властивостей людини. Застосовується як у наукових, так і в практичних цілях. Неодмінним для здійснення дослідження є: 1) обов'язковий для всіх досліджуваних комплекс випробувальних завдань; 2) чітка стандартизація зовнішніх умов, в яких здійснюється тестування; 3) наявність більш–менш стандартної (фіксованої) системи оцінювання та інтерпретації одержаних результатів; 4) використання при оцінюванні певних норм, якими є середні показники виконання даного тесту представницькою добіркою досліджуваних за певною віковою, статевою або професійною категорією. Психологічні тести поділяються на: *тести успішності, тести здібностей та особистісні тести.*

Тести здібностей – вид психологічних тестів, що використовуються для оцінювання певних здібностей того чи іншого індивіда. На відміну від *тестів успішності*, призначення яких оцінювати вже наявні знання або уміння, Тести здібностей мають за мету прогнозування того рівня знань або умінь, досягнення якого є імовірним для досліджуваного за певних умов навчання.

Тести інтелекту – психологічні тести, призначені для визначення рівня інтелектуальних здібностей і темпу їх розвитку у дитини.

Тести успішності – різновид психологічних тестів, що застосовуються для визначення рівня знань або умінь, фактично здобутих індивідом у певній галузі навчальної або професійної діяльності.

ТРАНСПЕРСОНАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ – напрямок гуманістичної психології, який заснував С. Гроф у 60–ті роки ХХ ст. Досліджує змінені стани свідомості – релігійний та містичний досвід, досвід станів вмирання та народження, під впливом наркотичних речовин.

ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ (від лат. *facio* – роблю) – математико-статистичний метод, запропонований 1904 року англійським психологом Ч. Спірменом. Використовується в основному для визначення ступеня змістовної спорідненості окремих психологічних тестів. Ґрунтується на порівнянні коефіцієнтів кореляції кожного тесту з кожним іншим тестом досліджуваної сукупності тестових методик. У результаті досить складної математичної обробки цих коефіцієнтів роблять висновок про насиченість даного тесту тим чи іншим з виділених «факторів». При цьому під факторами розуміють психічні властивості, ступені розвитку яких зумовлюють успішність виконання індивідом певного виду діяльності.

ФІЗІОГНОМІКА – вчення про зв'язок психічного складу й характеру людини з будовою та формою її обличчя, тіла.

ФЛЕГМАТИК (від гр. phlegma – слиз) – суб'єкт, який має один з чотирьох основних типів темпераменту, характеризується низьким рівнем психічної активності, невиразністю міміки, повільністю. І. П. Павлов вважав, що флегматика відрізняє сильний, врівноважений, інертний тип нервової системи.

ФРЕЙДИЗМ – заснований З. Фрейдом напрямок, який пояснює розвиток і структуру особистості несвідомими психічними чинниками. Фрейдизм виникає як концепція пояснення та лікування неврозів, але у подальшому починає претендувати на ранг загального вчення про людину, суспільство та культуру.

ФРЕНОЛОГІЯ – вчення, за яким нібито будова і зовнішня форма черепа визначають психічний склад особистості.

ФРУСТРАЦІЯ (від лат. марне сподівання, невдача, обман) – психічний стан зростаючого емоційно-вольового напруження, що виникає в конфліктних ситуаціях, які перешкоджають досягненню мети чи задоволенню потреб і бажань, загрожують людині або її престижу, людській гідності. Цей стан викликає певні типові реакції: 1) агресію, спрямовану на подолання реальної причини перешкоди; 2) агресію, спрямовану на себе; 3) агресію, спрямовану на ілюзорного винуватця; 4) переоцінку цілей і бажань. Інколи фрустрацією називають також ситуацію, яка викликає такий стан. Подолання фрустрації передбачає систему засобів – соціального, психічного, нервового впливів у напрямі зняття емоційно-вольового напруження, ослаблення конфліктності ситуації тощо.

ХАРАКТЕР – комплекс сталих психічних властивостей людини, що виявляються в її поведінці та діяльності, у ставленні до суспільства, до праці, колективу, до самої себе.

ХОЛЕРИК (від гр. chole – жовч) – суб'єкт, який має один з чотирьох основних типів темпераменту, характеризується високим рівнем психічної активності, енергійністю дій, різкістю, силою рухів, їх швидким темпом, поривчастістю. І. П. Павлов відносив холерика до сильного неврівноваженого типу.

ЦІННІСТЬ – поняття, що фіксує позитивне або негативне значення будь-якого об'єкта чи явища.

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ – вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, націлена на певний аспект соціальних цінностей.

ЦІЛІСНОСТІ ПРИНЦИП – теоретико-методологічний принцип пізнання, який передбачає розгляд об'єкта дослідження як відносно самостійної, внутрішньо єдиної системи. Поняття цілісності відбиває той факт, що об'єкти пізнання і практики мають складну внутрішню структуру, яка інтегрована у певне ціле, що протистоїть частині.

ШКОЛА НАУКОВА – спосіб і форма організації кооперативної наукової діяльності, що реалізує єдність процесів пізнання та передавання накопичених знань. Під науковою школою розуміють: 1) науково–освітню школу, яка формує майбутніх дослідників; 2) дослідницький колектив, групу вчених, які співпрацюють під керівництвом лідера (голови школи) та розробляють створену ним дослідницьку програму; 3) напрямок у науці, який виникає завдяки встановленню певної традиції та охоплює низку вчених і дослідницьких колективів.

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ – галузь прикладної психології, яка вивчає психічні закономірності особистості і її діяльності у сфері правових відносин. Юридична психологія пов'язана з соціальною психологією, психологією особистості, психологією праці, педагогікою, судовою етикою, кримінологією, виправно-трудовим правом, карним правом, віковою психологією.

Я – наслідок виокремлення людиною самої себе з навколишнього світу, що дозволяє їй відчувати себе суб'єктом своїх фізичних і психічних станів, дій та процесів, переживати свою цілісність і тотожність з самою собою.

Я-КОНЦЕПЦІЯ – відносно стійка, більш-менш усвідомлена, неповторна система уявлень індивіда про себе, образ власного Я.

Навчальне видання

Горіна Ольга Теофілівна

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ»**

*для здобувачів вищої освіти спеціальності 053 «Психологія»
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти*

Редактор, оригінал-макет, дизайн – *А. В. Самотуга*

Формат 60x84/16. Друк – цифровий.

Гарнітура – Times New Roman. Ум.-друк. арк. 3,5. Обл.-вид. арк. 3,75.

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, т. (056) 370-96-59
Свідоцтво про внесення до державного реєстру КВ № 6054 від 28.02.2018 р.